

gondjainak megoldását, mint például működési feltételeinek, valamint a pedagógusi munka anyagi elismerésének javítása.

A kiállítás szakszerű és gondos megrendezéséért mindenkinek, akit illet, valamennyiünk nevében köszönetet mondok.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében nyitom meg az Egyetem múltját, egyszersmind művelődésügyünk és a hazai tudományosság fejlődését gazdagon bemutató kiállítást.

Dr. Trautmann Rezső

125 éve született Borovszky Samu

Pest, Nógrád, Heves, Zemplén, Győr és még egy sor megye településeinek történetét kutatva mindnyájan szívesen vesszük kezünkbe a *Magyarország Vármegyéi és Városai* című illusztris kiadvány köteteit, amelyek szerkesztését a nagyszabású vállalkozás résztvevői Borovszky Samura bízták. Nevét ott találjuk a Heraldikai és Genealógiai Társaság, a Történelmi Társulat, a Néprajzi Társaság választmányi tagjainak sorában, a Révai Lexikon munkatársai, a Nagy Képes Világtörténet írói és szerkesztői között, historiográfiánk azonban kissé megfélekedett róla. A századforduló tényeket tisztelő, pozitívista történetírói közé tartozott, aki munkássága elismeréseként 1899-ben tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának, sőt 1908 decemberében a Történelmi Társulat titkárának választotta. Szervező, koordináló tevékenysége — történetírói munkássága mellett — szintén jelentős volt.

1860. október 25-én született Bácsordason (ma: Karavukovo, Jug.). Apja mérnöki diplomát szerzett, azonban mint egykori 1848-as honvéd, nem kaphatott képzettségének megfelelő állást. Az 1860-as években először Bácsordason majd Pincéden (ma: Pivnica, Jug.) jegyzőként dolgozott. 1870-ben Nagyszalonta magisztrátusa városi mérnökként alkalmazta, ahol 1873-ig állt szolgálatban. Ekkor Békésre költöztek, ahol azonban 3 év múlva elvesztette állását, feleségét, 6 gyermekét pedig magára hagyta.

Borovszky Samu elemi iskolát Pincéden és Nagyszalontán végezte, majd a nagyszalontai, illetőleg a békési gimnáziumba került. Apja távozása után a nincstelen család Budapestre költözött, ahol Borovszky Samu 1879-ben befejezte gimnáziumi tanulmányait. Megélhetéséről magántanítóként és korrektorként gondoskodott. 1879-ben a bölcsészkar történelem szakán ösztöndíjjal kezdte meg tanulmányait, 1883-ban kapott diplomát, és még abban az évben a doktori címet is megszerezte. Nagy fordulatot jelentett életében, amikor Lónyay Menyhért, az Akadémia akkori elnöke pártfogásába vette és egyetemi tanulmányai befejezése után az Akadémia irattárnokává nevezte ki. Ily módon könnyen bejuthatott a fővárosi könyvtárakba, levéltárakba, kapcsolatba léphetett az Akadémia történetíró tagjaival.

Pályája kezdetén a népvándorlás és a honfoglalás korával foglalkozott. A dákokról szóló értekezése már 1883-ban megjelent, majd a népvándorláskori írókat tanulmányozva a longobárdok, hunok, avarok történetét írta meg. A népvándorlásról szóló nagyszabású összefoglalója a Nagy Képes Világtörténet IV. kötetében látott napvilágot. 1894-ben jelent meg a honfoglalással kapcsolatos munkája, amelyben a korábban rendelkezésre álló források elemzésével az események bemutatása mellett az ország akkori képét is megrajzolta.

A történetírás az új, elsősorban a régészeti források feltárásával Borovszky összefoglaló műveit már sok esetben meghaladta, kisebb lélegzetű munkái azonban így is időtállóak. 1900-ban például a Századokban Németújvár, Vas megyei mezőváros XVII. századi jegyzőkönyvét ismertette, 1899-ben az Irodalomtörténeti Közlemények hasábjain „Debreceni írók és tanárok 1588—1700” címmel elsősorban iskolai anyakönyveket dolgozott fel. Foglalkozott a városépítészettel, családok történetével, akadémiai székfoglaló értekezését pedig a nagylaki uradalom történetéből írta.

A Magyar Történelmi Társulat titkáráként 1909-től 1912-ig szerkesztette a Századokat. Irányelveim című beköszöntőjében kiemelte, hogy a folyóirat legfontosabb feladatának a tudományos cikkek közlését és a hazai történetírás előmozdítását tartja, de gondot kíván fordítani az új nemzedék nevelésére, és a szélesebb olvasóközönységgel, a történelemkedvelőkkel való kapcsolattartásra is. Javasolta a szerzőknek, hogy a politikátörténeten kívül foglalkozzanak társadalom-, művelődés- és gazdaságtörténeti kérdésekkel.

A millennium előtti évtizedekben egy sor megye és város törekedett arra, hogy az évforduló alkalmából megírassa történetét. Ezekben az évtizedekben készült — többek között — Békés, Bereg, Zala, Fejér megye, valamint Szeged, Székesfehérvár, Pozsony stb. város történeti feldolgozása. 1894-ben Csanád megye vezetősége Borovszky Samut bízta meg a feladattal, akinek kötetes, mintaszerű pontossággal összeállított munkája 1898-ban látott napvilágot. A szerző az első kötetben a megye történetét 1715-ig tárgyalja, a másodikban pedig az egyes helységek múltjáról ad áttekintést. A századforduló után Borsod megye történetének hasonló feldolgozását kezdte meg, azonban ebből csak az első kötet készült el. Míg Csanád megye vonatkozásában a dokumentumok pusztulása miatt kénytelen volt hiányos adatokkal dolgozni, addig Borsod megyében igen sok levéltári anyag állt rendelkezésére, amelyekből forrásait megfelelő kritikával válogatta.

A XIX. század második felében azonban nemcsak megyetörténetekre volt igény, hanem egy-egy törvényhatóság földrajzi, gazdasági, népesedési, művelődési, néprajzi stb. viszonyainak enciklopédikus összefoglalására is. A megyei monográfiák gondolatát a Történelmi Társulat már 1872-ben magáévá tette. Pesty Frigyes és Fraknoi Vilmos javaslatot dolgoztak ki a kötetek felépítéséről, amelyet a Társulat választmányja elfogadott. Eszerint a megyei monográfiákat 10 főfejezetre kellett osztani. Első részben a szerző ismertette volna a megye történetével kapcsolatos forrásokat: a vármegyei levéltár fontosabb állagait, a központi levéltárak megyére vonatkozó anyagát, a megjelent forráspublikációkat és a szakirodalmat. Második fejezet a megye földrajzi leírása, a harmadik „kültörténete” lett volna, a területen lezajlott fontosabb események (csaták, békekötések, országgyűlések stb.) ismertetésével. A javaslat összeállítói a negyedik fejezetnek a „vármegye belső története és helyhatósági élete” címet szánták, ahol szó lett volna a közigazgatási és törvénykezési szervezetről, a lakosság nemzetiségi megoszlásáról, a katonai és adóügyekről. Az ötödik fejezet az egyházi szervezetet írta volna le, a következő pedig a „közművelődési állapotok” címet viselte, ahová az oktatás, művelődésügy, művészet, irodalom (a megyében született írók munkásságának ismertetése), a néprajz, régészet, építészet, közbiztonság tartozott. A hetedik fejezet a mezőgazdasággal, iparral, kereskedelemmel foglalkozott, a nyolcadik a megye nemeseinek genealógiáját tartalmazta. A kötetet illusztrációs anyag (9. rész) és okmánytár (10. rész) egészítette volna ki.

A tervezet elfogadása ellenére a következő húsz évben a megyei monográfiák ügye lassan haladt előre. 1893-ban a Történelmi Társulat albizottságot küldött ki a kérdés felülvizsgálatára, amely Tagányi Károly vezetésével módosította az eredeti javaslatot. Tagányi feleslegesnek tartotta a levéltári források és az irodalom ismertetését, a részletes földrajzi leírást, a megye területén lezajlott országos események értékelését. Arra hivatkozott, hogy a megyék nem képeznek önálló földrajzi tájegységeket, a történelmi sorsfordulók pedig nem az illető megye állásfoglalásán múltak.

Szükíteni kívánta a gazdasági, művelődési, vallási viszonyok leírását, teljesen elhagyandónak vélte az abc rendszerű, nemesi genealógiát és az okmánytárat is. Az új javaslat szerint kizárólag megyetörténetet kellett volna írni, az egész terület általános és az egyes községek részletes bemutatásával. Foglalkozni kellett volna a község földrajzi helyzetével, nevének különböző formáival, kiemelten a birtokosváltozásokkal; ismertetni a község középületeit, utcáit, a határrészeket, valamint a lakossággal kapcsolatban a rendelkezésre álló adatokat. Az általános történetből azonban csak az szerepelt volna a kötetben, ami közvetlenül a megyére vonatkozik.

A monográfia sorozatot — Magyarország Vármegyei és Városai címmel — a millennium évében, 1896-ban sikerült megindítani. Az egyes köteteket zömmel helyi szerzők írták, az anyag szerkesztésére és a sorozat gondozására azonban létrejött a monográfia „állandó munkatársainak bizottsága”, az első években Rákosi Jenő, a Budapesti Hírlap főszerkesztője elnökletével. Az első négy kötetet Sziklay János és Borovszky Samu együtt szerkesztették, az állandó bizottság tagjai pedig tudósok, újságírók, valamint a különböző intézmények képviselői voltak. Rajtuk kívül részt vett a bizottság munkájában több orvos, geológus, miniszteri titkár, egyetemi oktató, sőt gyárigazgató is. Elsőként Abaúj-Torna megye és Kassa város monográfiája jelent meg, amelyhez az előzőt — szintén a bizottságban tevékenykedő — Jókai Mór írta. A századfordulóig — e munkán kívül — a Vas, Nyitra megyei, valamint a Fiume és környékéről szóló monográfiák láttak napvilágot.

A kötetek összeállításakor jórészt visszatértek az eredeti, Pesty Frigyes—Fraknoi Vilmos-féle elképzeléshez, és a javasolt fejezetekből csak a levéltári anyag ismertetését és az okmánytárat hagyták el. Az 1898-ban megjelent Vas megyei kötetben munkájukat úgy hirdették, hogy a „nagy műben az olvasó meg fogja lelni a megyék, városok, községek történelmi, földrajzi, földtani, természetrajzi, képzőművészeti, néprajzi, statisztikai, hadügyi, közgazdasági stb. adatait, a kulturális: nevezetesen a közigazgatási, vallás-, közoktatás-, igazság- és egészségügyi intézményeknek és viszonyoknak minden érdekes részletét, a régi családok genealógiáját, a közlekedési viszonyok, a városok és vidékek leírását.”

Az első kötetekben a szerzők ismertetik a megyék földrajzi helyzetét, az utolsó (1890-es) népszámlálás adatai alapján közlik a lakosság számát. A községek abc rendszerű leírásában lexikonszerűen szerepelnek a népességre, iparra, főbb épületekre, közlekedésre, postára vonat-

kozó legfontosabb adatok, a templomok és egyházi épületek esetében történeti visszailleségességgel. A községek után a törvényhatósági jogú városok, a rendezett tanácsú városok leírása, majd érdekes néprajzi fejezet következik. A szerzők foglalkoznak a közigazgatással, a tudományos és művészeti élettel, közlik a megyében született írók életrajzát. Külön fejezetet kap az ipar és mezőgazdaság, a kereskedelem, a megye átfogó története és a nemesi családok genealógiája is.

1900-tól Borovszky egyedül folytatta a monográfia-sorozat szerkesztését. Sziklay János és Rákosi Jenő kiváltak a bizottságból, azonban az új tagok kooptálásával annak összetétele lényegesen nem változott. Borovszky első önálló kötete Szabolcs megye monográfiája volt, amelyben a szerkesztő igyekezett eleget tenni a történeti, genealógiai, néprajzi kívánságoknak, munkáját azonban nem e területek szakembereinek, hanem a szakma múltja és jelene iránt érdeklődő, szélesebb olvasóközönségnek szánta. A kötet első lapjain a következő bevezetőt olvashatjuk: „A jó patrióta, kit vármegyéje, szülővárosa vagy faluja érdekel, a természetkedvelő, ki az ország állat-, növény- és kőzetvilágát búvárolja, a szociológus, ki a néprajz és statisztika kérdéseire keres feleletet, a tisztviselő, ki akár a közigazgatási, akár az igazság vagy egészségügyi viszonyok ismeretére vágynak, az egyházi férfiú, ki a kulturális és egyházi élet mozzanataira fektet súlyt, a tanárember, ki a cseperedő nemzedék szívébe hasznos ismereteket oltani van hivatva, a gazda, a kereskedő és az iparos, kiket földünk termelőképesége és vagyoni viszonyai érintenek közelebbről: egytől-egyik mind olyan enciklopédiát kapnak e vállalatban kézhez, amely egész életük folyamán hűséges útítársuk és nélkülözhetetlen útbaigazítójuk lesz.”

A kötet felépítése nem tér el a korábbi munkáktól, a községek esetében azonban támaszkodik az okleveles anyagra, és a települések történetét nevük első előfordulásától egészen a századfordulóig végigkíséri. Népességi adatai — a korábbi források szétszórtsága miatt — az 1869—1900 közti időszakból valók. A kötetben részletes, az őskortól a XIX. század végéig haladó megyetörténet is található, amely a kialakult szerkesztési gyakorlat szerint az anyag végére került.

1900-tól a kötetek az évszám feltüntetése nélkül jelentek meg. Borovszky életrajzi adatait figyelembe véve azonban bizonyos sorrendet felállíthatunk. 1901—1908 között a Zemplén, Komárom, Gömör-Kishont, Bihar, Hont megyei; 1909—1912 között a Pest, Bars, Bács-Bodrog, Heves, Torontál stb. megyei; 1914-ben, Borovszky halála után pedig a Temes megyei kötet látott napvilágot.¹

A szerkesztési alapelvek lehetőséget adtak arra, hogy a századforduló után készült, jobban kidolgozott kötetekben a megyék és városok sajátosságainak, valamint a szerzők érdeklődésének megfelelően egyedi tanulmányok is helyet kapjanak. Egy sor kötetben (Somogy, Esztergom, Győr) közölnek címeket, a Bihar megyéről és Nagyváradról szóló monográfiában a nemesi családok leírása mellett szerepel a megye kiváló szülőiteinek életrajza, akik között Csenger Antalt, Irinyi Józsefet, Lovassy Lászlót is megtaláljuk. A színészet például Pozsony és Bihar megye monográfiájában külön fejezetet kapott. Legtöbbször találkozunk a közegészségügyi viszonyok, az éghajlat, növényvilág részletes leírásával, Szabolcs, Zemplén, Torontál, Temes, Szatmár, Pozsony stb. megyékben a vízszabályozás történeti ismertetésével. Sok esetben áttekintést kapunk a közlekedési viszonyokról, a posta- és táviróhálózatról a bányákról és jelentősebb gyárakról is.

A sorozat legérdekesebb kötetei a Bács-Bodrog, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei monográfiák. Bár utóbbi a fővárosra vonatkozó adatokat nem tartalmazza, azonban leírásai igen részletesek a megye természeti viszonyai, a községek és az egész terület története, néprajza, gazdasági helyzete, oktatás- és igazságügye, művészeti és irodalmi élete szempontjából. A Bács-Bodrog megyei kötet a nagy területű megye valamennyi településére vonatkozik. Igen érdekes a néprajzi fejezete, amely külön mutatja be a nemzetiségek szokásait, viseletét, életmódját. E kötetek esetében az eredeti szerkezet is megváltozott: a megyetörténet már nem került az anyag végére, hanem a bevezető fejezetek között kapott helyet.

A Magyarország Vármegyéi és Városai című sorozatból 1896—1914 között, Borovszky Samu közreműködésével összesen 21 megye és Fiume monográfiája készült el. Az alföldi megyék közül Bács-Bodrog, Bihar, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál, az észak-magyarországiak közül Abauj-Torna, Bars, Gömör-Kishont, Heves, Hont, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Zemplén, a dunántúliak közül pedig Esztergom, Győr, Komárom, Somogy, Vas megye anyaga található meg a gyűjteményben. Elsősorban azok a megyék iratták meg e formában monográfiájukat, ahol az 1880-as 1890-es években történeti összefoglaló nem készült.

A sorozat egyes kötetei a kutatásnál ma is használhatók. Keresztmetszetet adnak egy-egy megye gazdasági életéről, közigazgatási, közlekedési, oktatási viszonyairól — a századforduló

¹A művek pontos címléírását és a kötetek legvalószínűbb megjelenési évszámát közli *Bodor Antal—Gazda István: Magyarország honismereti irodalma 1527—1944. Bp. 1984. (Szerk.).*

vonatkozásában. A fellendülő családtörténeti kutatásokhoz a genealógiák fontosak és igen érdekesek a különféle hagyományokat megőrkítő néprajzi fejtegetések is. A monográfia pozitívista szemléletét jelenkori történetírásunk már túlhaladta. A középkori forrásfeltárás fejlődésével egy-egy község és a megyék történetéről pontosabb kép rajzolható ki, mint az egyes tanulmányok megírása idején. A községek életében mai történetírásunk már nem a birtokos-változásokra, hanem az ott élő lakosság társadalmi és gazdasági helyzetére fektet súlyt. A felvetődő problémák ellenére azonban a monográfia nemcsak a korabeli közönségnek volt érdekes olvasmány, hanem értékeit a mai napig megőrizte.

Borovszky Samu viszonylag fiatalon, 1912-ben halt meg, és halála után nemcsak Borsod megyei kötele, hanem a monográfia-sorozat is félbemaradt. Az általa szerkesztett utolsó kötetek — mint jeleztük — még a világháború előtt megjelentek, azonban a történelmi események nem tették lehetővé a további folytatást. Így az ország 21 megyéjét bemutatva abbamaradt az a nagy helytörténeti vállalkozás, amelyet kutatóink sokat használtak, még többet bíráltak, azonban azt pótolni vagy hasonlót alkotni eddig még nem sikerült.

Dóka Klára

Toldy Ferenc tanítványa emlékeiben

A Magyar Tudományos Akadémia tagja, irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár Toldy Ferencről, a Honismeretben (1984/6) Hidvégi Lajos érdekes és értékes adatokat közölt. 1985-ben indokolt, hogy a nagy tudós születésének 180. évfordulóján felelevenítsük egyéniségének azokat a vonásait, melyek tisztelettel töltötték el már kortársait is.

Toldy (Schédel) Ferenc 1805. augusztus 10-én született Budán, a ma nevét viselő utca egyik házában, s hetvenedik évének betöltését követően Budapesten halt meg 1875. december 10-én. Halála idején nagyapám, Kovássy Zoltán (a máramarosszigeti tanítóképző későbbi igazgatója), aki akkor még főiskolai tanulmányait végezte, a Máramaros hetilap 1876. február 26-tól megjelent 17—20. számaiban: Emlékbeszéd Toldy Ferenc felett címmel írt, „a tudomány és műegyetemi olvasókör által dicsérettel kitüntetett pályaművet.”

Az évfordulón ebből idézek, hogy olyan embernek a tapasztalata, látása és élményei által eleveníthessük fel a nagy tudós egyéniségét, aki közelebről ismerte őt, akit családi és tanítványi kapcsolat is fűzött hozzá. A fiatalabb kortárs talán felerősödött csodálattal adózott tanítója emlékének, de az egyébként tárgyilagos írásban említett „hódoló tisztelet és kegyelet” itt-ott pátosszal telt hangja mit sem von le Toldy Ferenc munkásságának értékéből.

A megemlékezés idézettel kezdődik:

*„Romlott szív és romlott elme
Kit hazája hő szerelme
Nagy tettekre nem hevít!”*

„E szavakat ír fel fennkölt zászlójára irodalmi géniusunk; e szavaknak varázs ereje lelkesíté a pusztaság kopár szirtjén álló embert; e szavak ösztönözték a göröngyöket lassan, de hatalmas tetterővel egyengető szilárd férfiút; e szavak tüzelték ki nem aluvó lángra a kedélyes öreget, a páratlan munkájú üde aggot... Egy oly férfiúnak elveszhet-e emlékezete, ki hónapok csaknem nyelvet adott? Oh nem! Megmaradt a talaj, mely nem fogja engedni, hogy az elszórt mag ki ne viruljon; él az ifjúság, ... mely nem fogja engedni, hogy azon az úton, melynek göröngyeit Toldy Ferenc oly vasakarattal tördelé, a tétlenség gyoma üssön tanyát.” — emlékezik a tanítvány.

A következőkben rámutat arra a munkára, melyet Virág Benedek, Kazinczy, Horváth István és Bajza József kezdett meg, melyet „üttörő napszámosként” Toldy Ferenc folytatott és tökéletesített. Az életrajzi adatok körében a ceglédi iskola, majd Pest és Kassa jelentik a tanulmányok kezdetét, 1819-től pedig a pesti egyetem bölcsészeti kara a folytatás. „De Toldy Ferenc tovább is akart haladni s ennek tulajdonítható az orvosi tudományokban való sikeres munkássága, melynek eredménye s dija 1829-ben egy tudori oklevél is lett.” Tanulmányai mellett elhatároló volt berlini és párizsi útja, mert „itt kezdé őt megragadni a haza iránti kötelesség lélekemelő tudata.”